

Богачев Р.М.
Національний технічний університет України „КПІ”

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ В СУЧАСНУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ

В статті висвітлено коло питань, пов'язаних необхідністю реформування наукової галузі взагалі та інституційними аспектами розвитку Національної академії наук України зокрема: підґрунтя реформування, дерево цілей, основні принципи побудови організаційно-економічного механізму розвитку на національному рівні з врахуванням необхідності використання механізмів співробітництва та інтеграції Освіти, Науки та Виробництва, що дасть можливість впровадити додаткові потужні економічні важелі стимулювання інноваційного розвитку економіки України.

The article provides a wide range of issues related to reformation NAS of Ukraine: background of these processes; the aims and the major principle of reforms' mechanisms, effective National strategies development of the National science, the use of the cooperation mechanisms between Education, Science and Production. In case of correct direction and arrangement of integration mechanisms application in Ukraine, we can achieve major result – introduction of additional strong economic instruments to facilitate increasing of Ukrainian innovation development.

Вступ. Національна економіка виходить на новий етап розвитку. З часу проголошення незалежності проведено повне реформування соціально-економічної системи України, що привело до визначених як позитивних так і негативних результатах. Так за досить незначний термін з 1992 по 2005 рр. Україна перейшла від моноукладної (державно-розподільною) до багатуукладної (змішаною) економіки.

У 1998-2004 роках була подолана інерція спаду виробництва, сформована основа фінансової стабілізації, подолані інфляційні очікування, проведені демократичні перетворення.

Проте аналіз ходу проведення реформ і їх ефективності дозволяє говорити про значні труднощі і проблеми на цьому шляху. Створення умов макроекономічної (перш за все фінансовою) стабілізації шляхом формування зовнішнього інституційного середовища при відсутності зваженої економічної політики як на макро- так і на мікроекономічному рівні є головною причиною того,

що насилу досягнута макроекономічна стабілізація і початок економічного зростання в період 2000 - 2004 року не привели до формування в нових умовах основи стабільного економічного розвитку. Доказом цього є погіршення показників інноваційного розвитку промисловості і криза відтворення науково-технічного потенціалу країни.

Відродження національної науки залишається однією з найбільш насущних невирішених проблем нашої економіки. Традиційне вирішення даної проблеми зводиться до перегляду принципів фінансування.

Цьому є своє обґрунтування. Відомо, що для забезпечення пріоритетного інноваційного розвитку на науку необхідно виділяти близько 3% ВВП [2]. В даний час засобами на наукову діяльність розпоряджаються близько 40 міністерств і відомств, від чого, безумовно, втрачається ефективність і результативність, при цьому Міністерство освіти і науки розпоряджається тільки однією десятою цих засобів, з якої одна третя засобів розподіляється для Національної академії наук України, а дві третіх - на інноваційні технології [5]. Природно, при такій системі фінансування науки спроби Міністерства освіти і науки здійснювати фінансування «під конкретні проекти, під конкретні результати, з конкретною відповіддю» приречені на провал.

Все більше учених і економістів до основних причин реформування відносять необхідність структурних перетворень і подолання розриву ланцюжка «фундаментальна наука - прикладні дослідження - виробництво».

Так досвід США, Японії, країн Європи, які фінансують науку на рівні 3%, свідчить, що тільки 0,5% може фінансуватися за рахунок державного бюджету, інше 2,5-3% повинно фінансуватися від виробничого сектора, який виступає невід'ємною частиною трикутника «наука-освіта-виробництво» [2].

Шляхи реформування пропонуються абсолютно різні: від простого копіювання як за формою, так і кількісними характеристиками подібних реформ в країнах Центральної і Східної Європи [2, 7], в т.ч. порівняння з Польською АН, Національним центром наукових досліджень у Франції (CNRS) і Науковим суспільством ім. Макса Планка в Германії (MPG) [8] до повернення Україні ролі могутнього генератора нових знань, виробника нового вигляду техніки і високих технологій, виходом з цієї продукції на зовнішні ринки, яскравою демонстрацією якого є науково-технічний прорив Японії і країн ПСА [9].

Безумовно перший шлях простий і тому знайшов достатньо багато прихильників навіть на рівні вищого політичного керівництва, але тільки другою гарантує інноваційний характер стратегії розвитку нашої держави на основі якісної

підготовки людського капіталу через систему освіти, науки і виробництва і дозволить забезпечити нашій країні позицію рівноправного партнера на європейському просторі, а не просто споживача чужих технологій і товарів [2].

У той же час інституційні аспекти реформування науки, пов'язані з цілями, підходами і механізмами інтеграції в системі «наука-освіта виробництво» комплексне практично не розглядаються. Так в Ухвалі Президії НАНУ №254 від 31.11.2005 р. «Про пропозиції Комісії з питань подальшого підвищення ефективності діяльності НАН України» роздільно (не у комплексі) розглядаються шляхи забезпечення розвитку інноваційної діяльності, зв'язків з виробництвом і шляху посилення взаємодії НАНУ з освітньою галуззю [10].

Це природно робить неможливою розробку єдиного ефективного організаційно-економічного механізму реформування та розвитку. Тому відпрацювання принципових підходів, чітке визначення місця НАНУ, структури дерева цілей, структури механізмів інтеграції не тільки в системі «наука-освіта-виробництво», але і в суспільно-політичне і соціально-економічне середовище національної економічної системи, є актуальним завданням не тільки для забезпечення розвитку Національної академії наук України, але і реформування всієї вітчизняної науки з метою стимулювання інноваційного розвитку економіки і забезпечення ефективної інтеграції в світову соціально-економічну систему.

Постановка завдання. У 2005 році на тлі змін в політичній системі України чітко є видимим загострення структурних і інституційних проблем, синергетичні ефекти від дії сформованих раніше кризоутворюючих чинників, що властиві нестабільній економіці, роблять вирішальний негативний вплив на сучасні перспективи розвитку.

Це свідчить про існування суперечності між відносно прогресивним розвитком зовнішніх і регресивним розвитком внутрішніх економічних інститутів: елементи внутрішнього інституційного середовища, в першу чергу підприємства і організації (зокрема організації НАН України), не змогли з мінімальними втратами сприйняти перехід до нової економічної системи. Основна причина - невідповідність інституційних форм на рівні підприємств і організацій і сформованих інститутів на рівні національної економіки в цілому. Таким чином в новому зовнішньому інституційному середовищі необхідно забезпечити формування і розвиток нових внутрішніх інституційних форм, які відповідатимуть зовнішнім і забезпечать сумісний гармонійний розвиток інститутів мікроекономічного і макроекономічного рівнів.

Тому проблеми економічного розвитку, зокрема розвитку НАН України,

тісно пов'язані з проблемами формування ефективного інституційного середовища, підвищенням рівня ефективності управління, вимагають уважного вивчення і розгляду інституціоналізму, шляхів і досвіду інституційних перетворень.

На наш погляд, для дослідження інтеграційних аспектів інституційних перетворень в українській економіці та вирішення задач формування ефективного інституційного середовища, якнайповніше відповідає інституційний підхід, який розвивали в своїх роботах Р.Коузи, О.Уильямсон, В.Ойкен, Дж.Бьюкенен, Д.Норт, Р.Фогель, К.Ерроу і ін., теорія фінансово-промислового капіталу Р.Герфільдинга і теорія економічної влади (Дж.К.Гэлбрейт, Р.Мюллер, В.Дементьев, А.Мовсесян, Л. Храброва [1, 3, 4, 6]

Згідно вибраній методологічній базі до сучасних світових тенденцій і закономірностей інтеграційних процесів, що відображають джерела і причини формування і розвитку інтегрованих структур, можна віднести концентрацію, інтеграцію промислового і фінансового капіталу, диверсифікацію форм і напрямів діяльності, забезпечення розширеного відтворення капіталу, глобалізацію і інтернаціоналізацією капіталу, інформатизацію і розповсюдження міжнародних стандартів регулювання національних ринків.

До основних механізмів формування і розвитку інтегрованих структур можна віднести механізм створення внутрішнього ринку (модель інтернаціоналізації, інституційні теорії, контактна теорія фірми), еволюцію організаційно-економічних форм капіталу (концепція фінансового капіталу та теорія фінансово-промислового капіталу), розвиток організаційно-економічних відносин (теорія економічної влади).

Представлена методологічна база дозволяє досліджувати проблематику формування, розвитку і функціонування інтегрованих структур, до яких відноситься НАН України, як ринкових інститутів, як системи координації економічних агентів в процесі розподілу ресурсів, як відособленого внутрішнього ринку. Це дає можливість сформулювати конкретні критерії і показники ефективності, використовувати економіко-математичні, економетричні і статистичні моделі, розробляти з використанням персонального комп'ютера імітаційні моделі.

Національна академія наук України заснована 27 листопада 1918 року і є самоуправляємою організацією, вищою науковою установою України, яка об'єднує в своєму складі дійсних членів, член-кореспондентів і іноземних членів, а також всіх науковців, що працюють в наукових установах і здійснюють дослідження в області природних, гуманітарних, суспільних і технічних наук з метою всепоглиблюючого розвитку духовної і матеріальної культури народу

України. Тобто є суспільним інститутом загальнонаціонального рівня. Основною особливістю сучасного розвитку світової економічної системи є цільова спрямованість на створення соціально орієнтованої економіки. Крупні соціальні інститути загальнонаціонального рівня не можуть існувати у відриві від наявного соціально-економічного і суспільно-політичного середовища. Стійкість існування, ефективність функціонування і сама життєздатність таких інституційних об'єднань в нових умовах безпосередньо залежить від ступеня і глибини їх інтеграції в це середовище.

До основних складових, що формують сучасне соціально-економічне і суспільно-політичне середовище можливо віднести: Суспільство, Державу, Національну економіку, Особу. Все вищевикладене дозволяє запропонувати наступне дерево цілей функціонування і розвитку НАН України (рис.1), в якому ключовим є другий рівень дерева цілей.

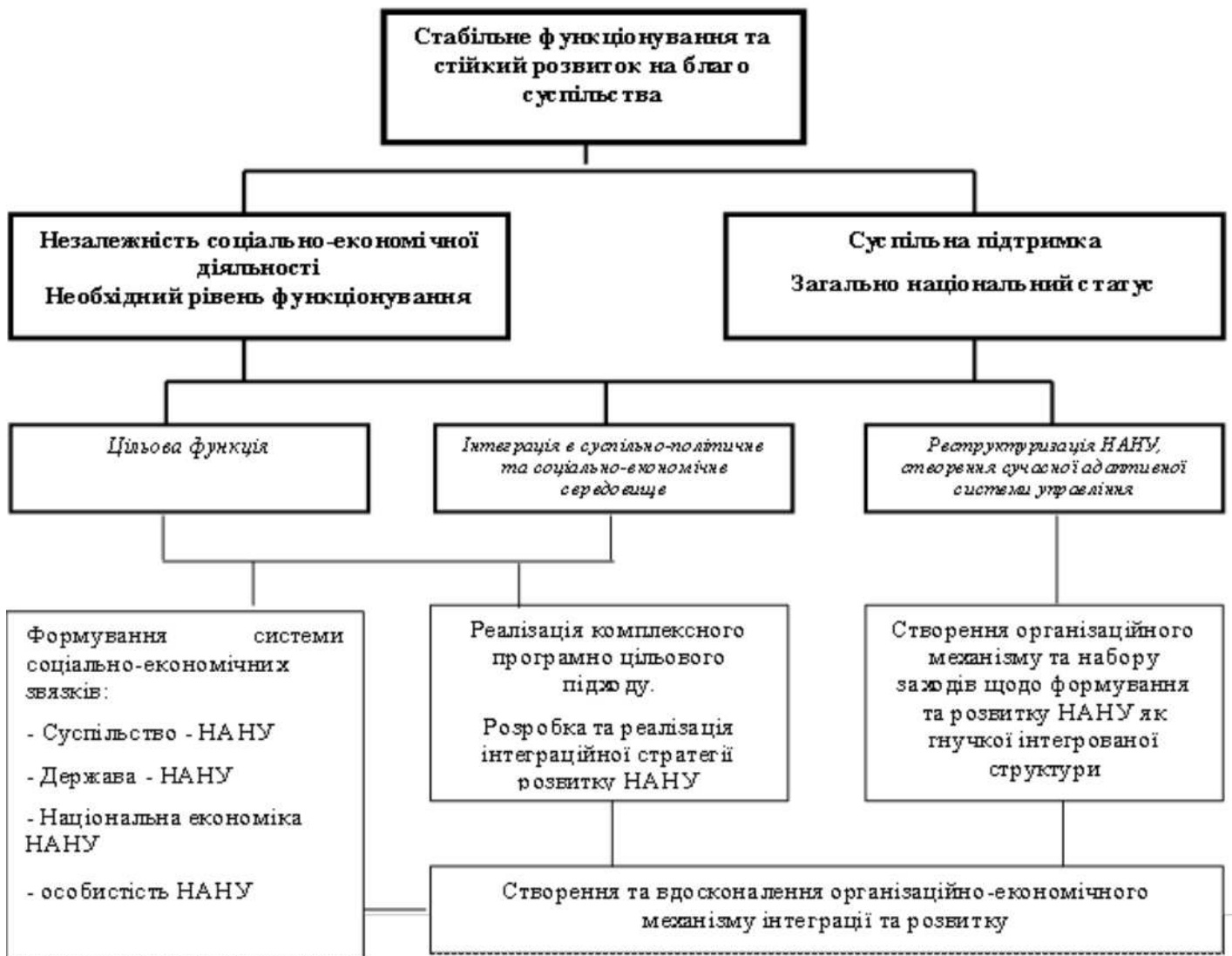

Рисунок 1. Дерево цілей формування і розвитку НАН України.

Розглянемо відповідні блоки детальніше.

Цільова функція. У СРСР соціально орієнтована система і державно-адміністративна модель управління значно усувала відмінності в цільовій мотивації основних підсистем: Суспільства, Держави і Національної економіки. Більш того, при домінуючій ролі Держави вони не розглядалися окремо одна від одної, наприклад: націоналізована економіка, державна спрямованість наукових досліджень, державна охорона здоров'я тощо.

Але, на відміну від капіталістичної системи, організації Академії наук разом з підсистемою освіти грали роль інститутів, що відповідають за створення не тільки нових наукових знань як стимулу розвитку системи, але і створення «живильного середовища» для діяльності, сприяючої відтворенню творчо активної частини суспільства. Будь-яка взаємодія в рамках такої соціально-економічної системи орієнтувалася на Державу як основний інститут - гарант зниження витрат при протіканні процесу взаємодії.

Тому цільова функція Академії наук як суспільно значущій організації передбачала: з одного боку, стимулювання протікання науково-технічної революції, вдосконалення технологій у напрямі автоматизації виробничого процесу тощо; з іншого боку, створення бази і інфраструктури такого розвитку, «живильного середовища» для виховання творчо активної особи, створення умов для проведення творчої діяльності, механізмів вимоги результатів діяльності.

З початку 90-х років зміні піддалися всі основні елементи соціально-економічного і суспільно-політичного середовища:

- заохочення пасивного споживання матеріальних благ в умовах адміністративно-командної системи розподілу, підриив упевненості громадян в здатності вирішувати власну долю, надмірне розповсюдження адміністративної влади на суспільство при істотній втраті довіри до апарату уряду привели до зміни політичної системи;
- підриив старої технологічної системи, побудованої за зразком виробничого конвеєра і масового виробництва, багатократне збільшення інновацій в технологічних процесах, в порівнянні з інноваціями в продукті, безробіття зумовили довгостроковий процес реструктуризації національної економіки;
- експансія державних органів на національному, регіональному і місцевому рівнях привели до деградації інфраструктури створення і розвитку суспільно значущих інститутів, в т.ч. інститутів суспільної влади.

У теж час, основною особливістю сучасного розвитку є цільова спрямованість на створення соціально орієнтованої економіки, в основі якої закладений розвиток людини, перехід від механізмів стимулювання діяльності до механізмів стимулювання самодіяльності на основі цілісного світогляду.

Тому цільова функція Національної академії наук повинна бути адаптована з урахуванням поточного розвитку нових типів зв'язків, необхідності створення нового гнучкого організаційно-економічного механізму їх реалізації, інтеграції в соціально-економічне і суспільно-політичне середовище з метою: - створення умов і механізму збалансованого розвитку всіх елементів і сегментів системи; - створення мотивації накопичення і відтворення суспільно значущого потенціалу як критерію підвищення рівня життя і добробуту населення; - організаційно-економічного забезпечення відтворення економічного потенціалу системи як безперервного інноваційно-інвестиційного процесу; - рівномірного розподілу навантаження фінансування суспільно значущих програм між секторами економічної системи.

Інтеграція в суспільно-політичне і соціально-економічне середовище з метою створення умов і механізму збалансованого розвитку всіх елементів і сегментів системи зв'язків «Суспільство-Держава-Економіка-Особа» вимагає як розвитку нових типів зв'язків так і створення нового гнучкого організаційно-економічного механізму їх реалізації.

До сучасних особливостей функціонування НАН України в системі зв'язків «Суспільство-Держава-Економіка-Особа» слід віднести: відсутність чітких цільових взаємозв'язків «Суспільство – НАНУ», що приводить до нівелювання ролі НАНУ як суспільно значущого інституту в системі зв'язків «Суспільство-Держава-Економіка»; - фінансування діяльності залежить від зв'язків: «НАНУ – Держава» і значно менше «НАНУ – Економіка»; - накопичений науково-технічний і інтелектуальний потенціал використовується неефективно для фінансування інших інститутів, що відносяться до підсистем Держава і Національна економіка, тобто НАНУ виступає донором за рахунок значної недооцінки потенціалу, несправедливих коефіцієнтів обміну в загальній системі, високих транзакційних витрат в порівнянні з інститутами в інших сегментах.

Для подолання цих негативних тенденцій необхідно переглянути місце і роль НАН України як суспільно значущої організації загальнонаціонального масштабу в існуючому суспільно-політичному і соціально-економічному середовищі. Перспективна система зв'язків НАН України з базовими елементами, що формують середовище представлена на рисунку 2.

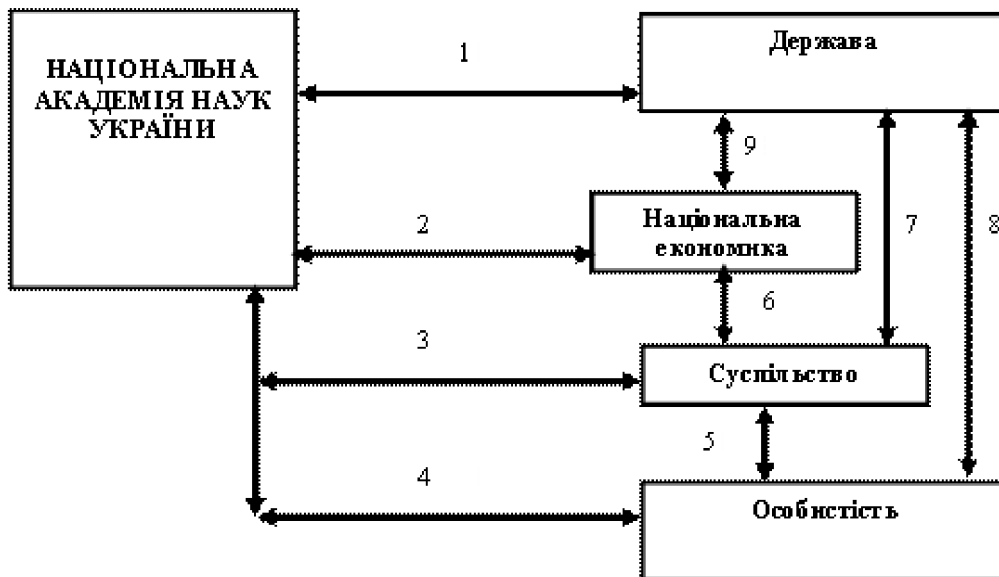

Рисунок 2. Перспективна система взаємозв'язків НАН України

- 1 - бюджетне фінансування участі в реалізації програм національного значення;*
- 2 - комплексна науково-технічна підтримка виробничої діяльності, комерціалізація розробок, підготовка кадрів;*
- 3 - забезпечення систематизації, збереження і всеосяжного розвитку духовної і матеріальної культури народу України, участь в реалізації суспільно значущих програм;*
- 4 - забезпечення розвитку соціально-активної творчої особи на основі формування цілісного світогляду;*
- 5,6,7,8 - система соціально-економічних зв'язків.*

Для відповідного позиціонування НАН України пропонується реалізувати комплекс заходів з метою створення оптимальної системи взаємодії НАН України з базовими структурними елементами соціально-економічного і суспільно-політичного середовища та створення відповідної структури фінансування діяльності (рис.3).

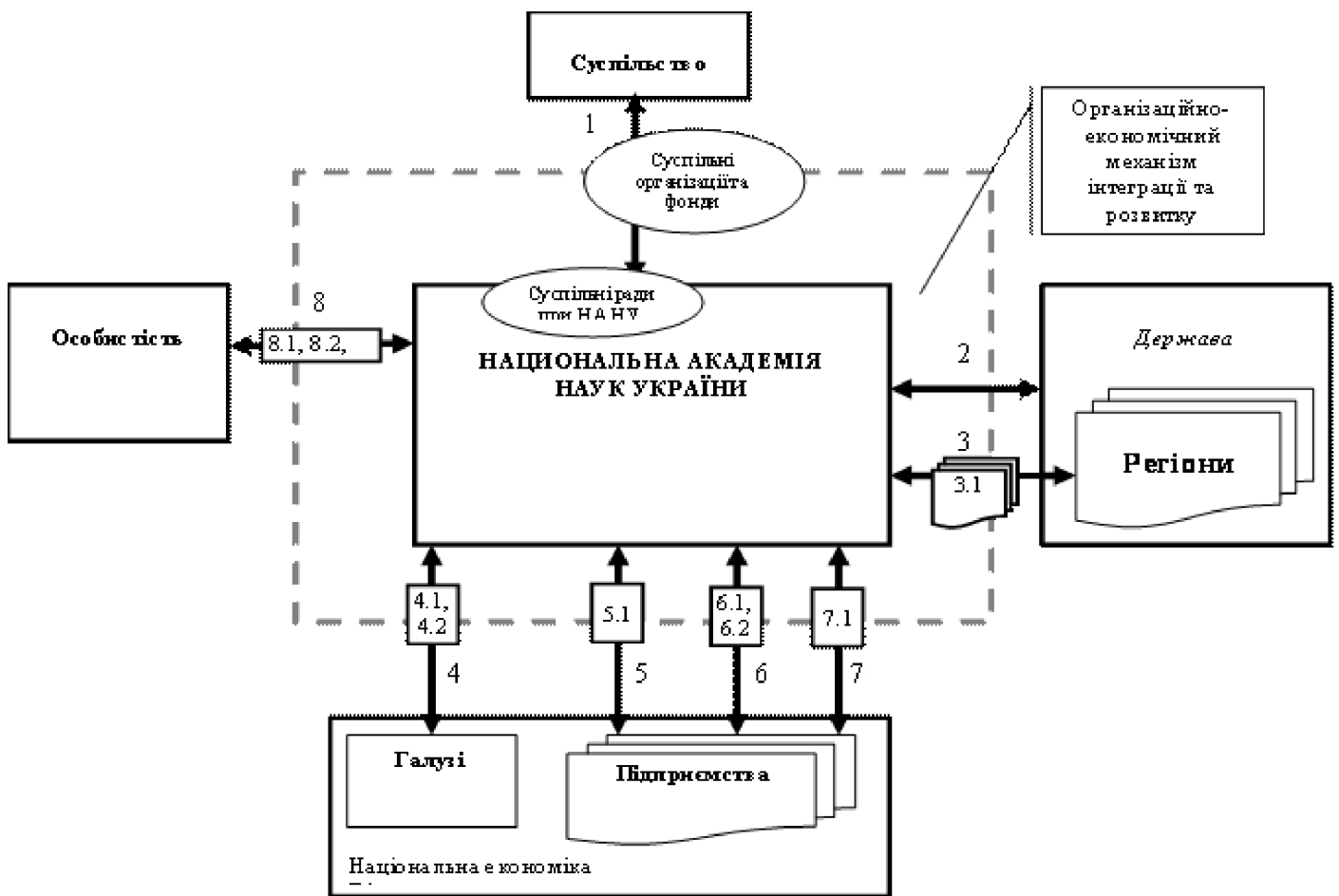

Рисунок 3. Перспективна система взаємозв'язків і структура фінансування НАНУ

- 1 - участь в реалізації суспільно-значущих програм, що мають прикладну і фундаментальну спрямованість, залучення грантового недержавного фінансування через систему незалежних фондів і некомерційних організацій; Координація діяльності здійснюється шляхом створення нових некомерційних організацій за участю НАНУ, в т.ч. Суспільних рад в структурі НАНУ;
- 2 - бюджетне фінансування направлене на 1) підтримку і розвиток науково-технічного потенціалу; 2) реалізацію програм національного значення;
- 3 - реалізація комплексних програм співпраці за рахунок залучення засобів місцевих бюджетів через систему наукових центрів (3.1);
- 4 - розробка і реалізація комплексних програм інноваційного розвитку і науково-технічної підтримки галузей шляхом створення системи академічних інститутів – галузевих наукових центрів подвійного підпорядкування (4.1) і організації фінансування через систему спеціалізованих галузевих фондів (4.2);
- 5 - комерціалізація нових технологій через систему технопарків (5.1);
- 6 - організація програм технологічної підтримки об'єднань підприємств шляхом участі в створенні виробничо-комерційних інтегрованих структур (6.1), які формують цільові фонди фінансування технологічного розвитку (6.2);
- 7 - створення науково-виробничих об'єднань однопрофільних підприємств (7.1) з метою науково-технічної підтримки і підвищення ефективності господарської діяльності, навчання і підвищення кваліфікації кадрів;
- 8-формування цілісного світогляду через систему академічної освіти: університети НАНУ (8.1), систему післядипломної освіти (8.2), систему аспірантури (8.3) з впровадженням системи багаторівневої післядипломної освіти

структури з адаптивною системою управління. Існуюча система управління НАН України як інтегрованого об'єднання наукових організацій забезпечує реалізацію оперативно-виробничого (реактивного) управління і дозволяє реалізовувати консервативну стратегію розвитку, націлену на самозбереження і стійкість до змін з метою збереження параметрів функціонування і мінімізації витрат в умовах стабільного зовнішнього середовища. Основні характеристики і принципи функціонування НАН України як інтегрованої структури на сучасному етапі:

- ¾ лінійно-функціональна організаційна структура управління;
- ¾ помірна регламентація взаємозв'язків учасників з використанням неформальних зв'язків;
- ¾ обмежена взаємодія із зовнішнім середовищем, в основі якого лежать сталі зв'язки із змінним регламентом, як показник відкритості структури;
- ¾ значний рівень використання неформальних контактів;
- ¾ регламентований розподіл фінансових коштів і обмежене використанням їх на власні потреби як основа системи мотивації;
- ¾ орієнтація на проведення обережних змін без ризику як основна межа організаційного клімату;
- ¾ орієнтація на минулий досвід і збереження організаційних центрів у відношенні до кадрів.

Проте сучасне зовнішнє середовище є таким, що швидко змінюється і важко прогнозується. Для ефективного функціонування в таких умовах ключовими моментами стратегії розвитку є: націленість на пошук глибинних потреб і їх задоволення (потреба в освіті, саморозвитку, творчості), саморозвиток і постійна організаційна адаптація з метою оптимізації потенціалу і ефективного забезпечення всебічного розвитку.

Тому система управління НАН України як інтегрованого об'єднання учасників повинна характеризуватися:

- ¾ адаптивною організаційною структурою управління;
- ¾ творчою діяльністю учасників з мінімальною регламентацією зв'язків;
- ¾ партнерською діяльністю по відношенню до зовнішніх учасників;
- ¾ зв'язками, що вільно формуються, та неформальними зв'язками;
- ¾ венчурним фінансуванням як основою системи мотивації;
- ¾ орієнтація на організаційні зміни і випереджуючу адаптацію як основну рису організаційного клімату;
- ¾ орієнтація на стратегічне мислення і творчий пошук можливостей по відношенню до формування та розвитку кадрів.

Реформування НАН України, в т.ч. перегляд цільової функції, інтеграція в суспільно-політичне і соціально-економічне середовище і реструктуризація, що передбачає створення нової адаптивної системи управління не можуть пройти одночасно. Це довгий процес організаційного розвитку, що включає: по-перше, формування відповідних взаємозв'язків з елементами середовища на зовнішньому і внутрішньому інституційному рівнях; по-друге, розробку і реалізацію інтеграційної стратегії розвитку Національної академії наук України на базі Комплексного програмно-цільового підходу; по-третє, створення організаційно-економічного механізму і набору інструментів що забезпечують формування і розвиток НАН України як гнучкого інтегрованого об'єднання.

Формування нових взаємозв'язків вимагає детального відробітку і реалізації комплексу першочергових заходів щодо напрямів інтеграції:

1. Інтеграція «НАН України - Держава»:

1.1. На рівні регіону - підвищення ролі регіональних наукових центрів: додання науковим центрам статусу експертних організацій (науково-технічна комплексна експертиза); формування програм співпраці «НАН України - регіони» на якісно новому рівні, інтеграція програм в Комплексні програми розвитку регіонів; надання науковим центрам статусу генерального виконавця по реалізації науково-технічних програм, в т.ч. за кошти бюджетів.

1.2. На рівні бюджету: законодавче закріплення і забезпечення відрахувань на науку не менше 1,0% ВВП; перехід до формування пулу цільових державних і національних програм; надання НАН України реального статусу Вищої експертної організації, формування нормативно-правового поля по обов'язковій науково-технічній експертизі бюджетних програм.

1.3. На рівні центральних органів влади: створення в Президії НАН України органу по організації поточної взаємодії з КМУ і ВРУ; створення постійних сумісних засідань «Комітет з науки ВРУ - НАН України».

2. Інтеграція «НАН України - Суспільство»:

2.1. Створення в рамках НАН України Суспільних рад з організації взаємодії з некомерційними громадськими організаціями і фондами, створення в Президії НАН України відповідного виконавчого органу.

2.2. Розробка стратегії взаємодії та забезпечення участі НАН України в створенні фондів і громадських організацій наукової і соціальної спрямованості.

2.3. Формування спонсорських пулів по вкладенню до фондів наукової спрямованості.

2.4. Створення нормативно-правової бази функціонування і оподаткування

діяльності фондів і громадських некомерційних організацій наукової спрямованості за участю НАН України.

3. Інтеграція «НАН України - Особа»: - створення системи Університетів НАН України як завершального етапу в існуючій системі вищої освіти; - створення системи аспірантур на якісно новому рівні - перехід від існуючої системи підготовки наукових кадрів до системи багаторівневої післядипломної освіти; - створення при інститутах НАН України системи післядипломної освіти і підвищення кваліфікації; розробка і реалізація національних освітніх програм професійної спрямованості.

4. Інтеграція «НАН України - Національна економіка»:

4.1. Рівень галузі: створення системи наукових організацій подвійного підпорядкування з правом формування галузевих науково-технічних програм по забезпеченню науково-технічної підтримки функціонування підприємств галузі; створення в рамках галузей фондів забезпечення науково-технічного розвитку з відрахування до 0,5% від валового обороту з напрямом цих засобів на комплексні програми розвитку і науково-технічної підтримки діяльності підприємства; підвищення ролі галузевих технопарків як головних центрів інноваційної діяльності, створення при них галузевих об'єднань і систем стимулювання інноваційної діяльності і підтримки процесів комерціалізації.

4.2. Рівень підприємства: забезпечення технопаркам стабільної правової бази; створення об'єднань підприємств типу: вертикально-інтегрованих структур «інститут НАН України - крупне підприємство» на основі цілісного технологічного ланцюжка; горизонтально-інтегрованих структур «інститут НАН України - група однопрофільних підприємств» з метою забезпечення комплексної науково-технічної підтримки виробничого процесу і програм економічного розвитку; створення нормативно-правової бази створення в об'єднаннях підприємств цільових фондів, направлених на фінансування програм науково-технічної підтримки діяльності підприємств; організація системи підготовки кадрів і підвищення кваліфікації персоналу для об'єднань підприємств обох типів; створення системи стандартизації, сертифікації і експертизи в рамках об'єднань підприємств, формування нормативно-правової бази по їх функціонуванню; участь підрозділів НАН України в створенні систем управління якістю на підприємствах.

Ефективність соціально-економічних зв'язків та ефективність реалізації інтеграційної стратегії розвитку Національної академії наук України залежить від ефективності відповідного організаційно-економічного механізму інтеграції і розвитку, основні складові якого відображено на рисунку 4.

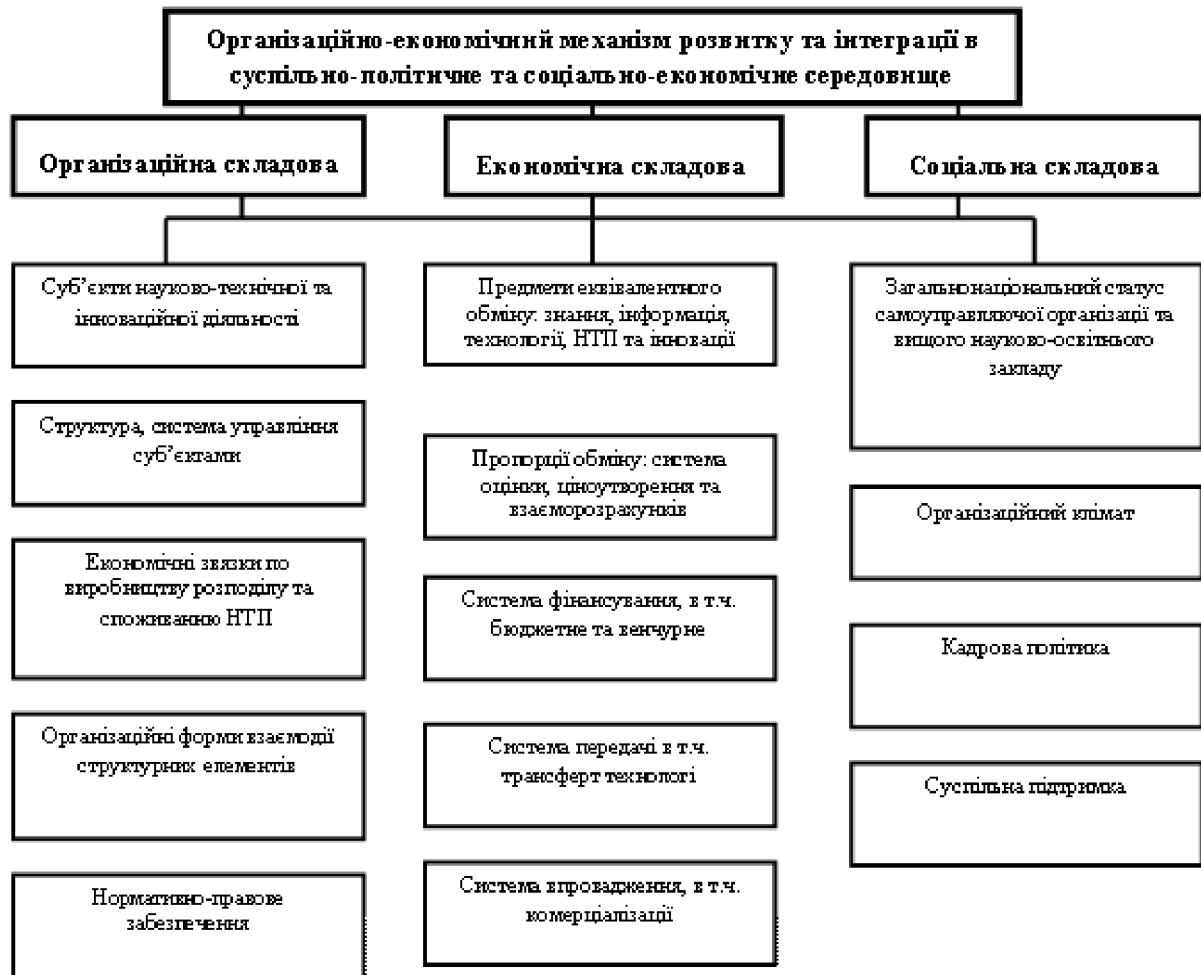

Рисунок 4. Організаційно-економічний механізм розвитку і інтеграції

Висновки. На наш погляд, саме таке бачення місця НАНУ, структури дерева цілей, структури механізмів інтеграції в суспільно-політичне і соціально-економічне середовище в умовах соціальної орієнтованої економічної системи: орієнтація на розвиток людини, перехід від механізмів стимулювання діяльності до механізмів стимулювання творчої діяльності на основі цілісного світогляду, є віддзеркаленням суті суспільної ролі НАНУ як основи забезпечення всебічного розвитку духовної і матеріальної культури народу України в сучасних умовах.

Список літератури

1. Авдашева З., Дементьев В. Акціонерні і немайнові механізми інтеграції в російських бізнес-групах. // Російський економічний журнал. - 2000. - №1.
2. Згуровський М.З. Україна ще має шанс. // Дзеркало тижня-2005.-28.05. - 3.06.
3. Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О. Історія економічних учень.

Підручник, - К.: КНЕУ, - 1999.- 564 с.

4. Мильнер Б.З. Теория организации: Учебник.- 2-е издание, - М.: ИНФРА-М, 2001. - 480 с.
5. Міністерство освіти і науки розробило нову схему інноваційного розвитку України // Урядовій кур'єр. - 2005. - 2.06. - С. 4.
6. Мовсеян А.Г. Американські транснаціональні корпорації в сучасній світовій економіці //США, Канада: Економіка. Політика. Культура. - 2000. - №12.- С.103-117.
7. Савельєв Є., Юрій Є. Елітні університети, еліта країни, елітна країна. Криза чи нова роль університетів? // Дзеркало тижня. - 2005. - 28.05. - 3.06
8. <http://www.nas.gov.ua>
9. <http://beta.nas.gov.ua>
10. <http://www.nas.gov.ua>